

Pénzverés és pénzürtékek a 16–17. századi Magyarországon és Erdélyben

Buza János: *Magyarországi és erdélyi pénzürtékek a 16–17. században: Közép-európai kitekintéssel.* ELKH BTK TTI, Bp. 2021. (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések) 376 o.

Buza János történész, nyugalmazott egyetemi tanár több évtizedes, alapvetően ár- és pénztörténeti kutatásokra összpontosító munkássága összegzéseként a Közép-Európa, különösen pedig Magyarország és Erdély kora újkori gazdaság- és pénztörténetével foglalkozó szakemberek, illetve az érdeklődő olvasók 2021-ben két kiadványt is kezükbe vehettek. Ezek közül az *Aranyforintok és ezüsttallérok. Válogatott írások a pénz- és gazdaságtörténet köréből* című tanulmánygyűjtemény Buza János huszonnyolc, korábban már megjelent írását tartalmazza, a budapesti Történettudományi Intézet *Történelmi Emlékek – Értekezések* sorozatában közzétett másik kötetét pedig az alábbiakban mutatjuk be.

A Magyar Tudományos Akadémia támogatásával készült kötet nyolc nagy fejezetre tagolódik. A bevezetést követő négy fejezet Ausztria és a Német-római Birodalom (II.), a Magyar Királyság és az Erdélyi Fejedelemség (III.), Lengyelország (IV.), valamint az Oszmán Birodalom (V.) pénzverésének főbb vonásait taglalja. A kiadványt záró három fejezet pedig a török hódoltság alá került területekre, a Királyi Magyarországra és az Erdélyi Fejedelemségbe nagy mennyiségben beáramló, írott

források alapján dokumentálható, illetve régészeti éremleletek segítségével azonosítható idegen (török, osztrák, lengyel és délnémet) veretek pénzürtékviszonyainak az ismertetésére összpontosít.

A szerző bevezetőjében viszont ennél tágabb gazdaságtörténeti kontextusba helyezi el a 16–17. századi közép-európai pénztörténet legfontosabb eseményeit. Meghatározó szerepet játszott ebben az Újvilágból beáramló nemesfémek – kiváltképp ezüst – nagy mennyisége, mely az Óvilág közvetítésével döntő módon befolyásolta a világkereskedelmet. A szerző megállapítja, hogy a 16. század közepére felhalmozott nemesfémek hozzájárultak az öreg kontinens kereskedelmének élénkítéséhez, bizonyos régiók ipari fejlődésének a felgyorsulásához, serkentve ezáltal a pénzforgalmat, és növelve az egy időben forgalomban lévő pénzmennyiséget is. Ugyanakkor, míg a 16. század a pénzforgalom fellendüléséről szólt, addig a 17. század már a gazdasági válságok korszakává vált.

Szintén a bevezetőben kapott helyet egy rövid pénztörténeti összefoglaló is a kora újkor nemzetközi kereskedelmét és pénzforgalmát is jelentősen befolyásoló arany- és tallérveterekről. Köztudott tény,

Kelemen Kálmán-Lóránt (1985) – gyűjteménykezelő, Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy, kelemenkalman.szn@gmail.com

<https://doi.org/10.36373/em-2024-1-12>

hogy az aranypénzek (aranyforintok, dukátok, aranykoronák) voltak a világkereskedelem legkedveltebb fizetési eszközei. E szerepük ellenére a legelterjedtebbek mégis az ezüst tallérveretek lettek, már csak abból adódóan is, hogy nemesfémek terén az európai kontinens ezüstben gazdagabb volt, mint aranyban. Kevésbé ismert viszont, hogy milyen történeti háttérrel rendelkezett az újkort definiáló ezüstpénz, a tallér. Elődjének a 15. század utolsó negyedében a tiroli Hallban vert *gul-diner* tekinthető, mely a szerényebb mennyiségű aranypénz-emissziót volt hivatott pótolni. A szászországi nagy formátumú, ezüst *gulden*nek képezték azonban azt az etalont, amely után a cseh korona alá tartozó sziléziai Schlik grófok kibocsátották az úgynevezett *Sankt Joachimsthaler Gulden*schent. Utóbbi elterjedésében, illetve abban, hogy a tallér névadója lett, nem minőségi, hanem mennyiségi okok játszottak szerepet. Ezeket a 16. század közepétől már több mint 90 verdében állították elő. E pénzverdék egyike volt Körmöcbánya, ahol a Magyar Királyság számára 1553-tól vertek tallérokat. Az Erdélyi Fejedelemség 1562-ben csatlakozott a talléremisszió európai családjához.

A következő fejezetekben a szerző kronológiai sorrendben, nyugatról kelet felé haladva vizsgálja a pénzverés és a forgalomban lévő, nemesfém-ből készült vereteket.

Az osztrák pénztörténet 16. századi mérföldkövének tekinthető Ferdinánd főherceg 1524-es tallérverési rendelete, melynek eredményeként az *osztrák dukát*, illetve a *rajnai aranyforint* mintájára vert *osztrák aranyforint* után a *tallér* lett a harmadik legfontosabb pénzveret. A következő évtizedek három (az 1524-es eßlingeni, majd az 1551-es első, valamint az 1559-es második augsburgi) birodalmi pénzrendelet (*Reichsmünzordnung*) születésének voltak tanúi. Részletes bemutatásuk

mellett a szerző külön kitért azok hiányosságaira is. Ezek abban álltak, hogy a magasan megállapított ezüsttartalom miatt a váltópénzek verése már nem volt nyereséges, ami az aprópénzek minőségének folyamatos csökkentéséhez vezetett. Ez a 17. század első negyedére maga után vonta a jó minőségű tallérveretek és aranypénzek árfolyamának folyamatos emelkedését, amely a gazdaságban válságokat, zavarokat okozott. Miként a szerző a német nyelvű szakirodalomra hivatkozva rámutat, a problémákat nem lehetett pusztán hatósági rendeletekkel orvosolni, addig, amíg az alacsony értékű veretek beváltását nem szabályozták, és nem vertek értékálló, jó pénzt, vagy nem adtak ki devalvációs rendeleteket.

A harmadik fejezet első alfejezetében került tárgyalásra a Királyi Magyarország pénzverésének két korszakalkotó mozzanata: a tallérverés 1553-as körmöcbányai elindítása és az 1659-es uralkodói pátenis kibocsátása. A 17. század osztrák és német-római birodalmi pénzverés legjelentősebb rendelete értelmében I. Lipót lehetővé tette az osztrák és délnémet mintára vert krajcárértékű váltópénzek emissziójának a megkezdését. Ennek következményeként a magyar dénár elvesztette pénzforgalmi jelentőségét, beolvadt a krajcárrendszerbe, és megnyitotta az utat a külföldi váltópénzek elterjedése előtt. Ahogyan azt a második alfejezetben a szerző részletesen bemutatta, az Erdélyi Fejedelemség pénzverésének legnagyobb erénye abban állt, hogy szervesen beilleszkedett a keresztény, nyugat-európai emissziós hagyományokba, megtartva azok minőségét is. Ennek megfelelően az aranyforintok és a dénárok verések a magyar, a tallérok esetében az osztrák, a váltópénzeknél pedig a lengyel mintát követték. Ugyanakkor ez azt is mutatta, hogy a Fejedelemség nem rendelkezett saját pénzrendszerrel és pénzlábbal. A fejezetet záró

harmadik alegység az egyes országrészekre jellemző pénzverési technikákat mutatja be. Ezekre a hagyományos kézi (azaz a kalapáccsal vert pénzek előállítás), valamint a gépi (hengeres pénznyomó) technika alkalmazása egyaránt jellemző volt.

A kötet negyedik fejezetében a szerző a lengyel pénztörténet mintegy két évszázadát tekinti át. Ez a vázlatos (77–98. o.) ismertetés rendkívül hasznosnak tekinthető, mivel tömören és szakszerűen tájékoztat azokról a lengyel arany- és tallérveretekről (*tallér, féltallér, könnyű tallér, ort*), illetve váltópénzekről (*III-as garas/trojak, VI-os garas/szóstak, poltura/póttorak, tymf/złotówka*), melyek a hódoltság és a Királyi Magyarország, valamint az Erdélyi Fejedelemség kora újkori pénzforgalmában is előkelő helyet foglaltak el. A váltópénzek tekintetében a magyar nyelvterületen *dutka* néven ismert III-as garas vált híressé, majd hírhedtté. A tallérral azonos minőségű ötvözetéből adódó korai sikerének köszönhetően III. Zsigmond pénzverésében egészen 1608-ig volt túlsúlyban. Polarizáló szerepe viszont abban mutatkozott meg, hogy míg az Erdélyi Fejedelemségben, illetve Közép-Európában a helyi viszonyokhoz alakítva utánozták, addig használata a német nyelvterületeken megütközést, tiltakozást váltott ki, és devalvációs rendeletekkel próbálták fékezni forgalmát. Évtizedeken át tartó súlyos, majd drámai ütemű és mértékű gyengüléséért a nemesfém tartalmának csökkentése volt okolható.

Az ötödik fejezet az Oszmán Birodalom pénzeit (*para, šāhī, guruş, māngir*), pénzrendszerét, illetve a területére benyomuló és forgalomban lévő külföldi arany- és tallérvereteket (lengyel könnyű, németalföldi, angol, spanyol, oroszlanos tallér), váltópénzeket (lengyel poltura, francia ötös garas, német-római birodalmi krajcárveretek) ismerteti. A névváltozatokban nem szűkölködő arany- és

ezüstpénzek közül a 15. század utolsó negyedétől a velencei *zecchino* példájára vert török aranyforint (*sultani, altiın, török dukát*) a Birodalom legértékesebb, legkevesetebbet fizetési eszközévé vált. (Magas aranytartalmuk miatt Közép- és Nyugat-Európában beolvasztás útján újabb aranypénzek nyersanyagává is válhattak.) Ennek ellenére, az Oszmán Birodalom pénzforgalmára az ezüstpénzek túlsúlya volt jellemző. Ezt bizonyítja az a tény is, hogy legelterjedtebb pénze az ezüsből vert *akcse*, török kori magyar nyelven az *oszpóra* volt. A szabálytalan formájú, éremkép nélküli veret a lakosság mindennapos igényeit hivatott kiszolgálni.

A török tallérverés 1687-es megindításáig a birodalom területét nyugat- és közép-európai tallérveretek árasztották el, elsősorban a kereskedelem révén és a hódításokat követő adóztatás által. Az érmék egy része ugyan visszakerült a forgalomba, jelentős hányaduk viszont beolvasztás útján az *akcse* és más ezüst váltópénzek nyersanyagává vált. Mindemellert a magas ezüsttartalmú és fejlett színvonalú technikával előállított külföldi váltópénzek is jelentős szerephez jutottak a birodalom pénzforgalmában. Ezek általában az arany- és tallérveretekhez hasonlóan a Német-római Birodalom területéről, Kelet-Közép-Európából vagy a Mediterráneumból származtak. A fejezet végén a szerző arra a következtetésre jut, hogy haderejéhez képest az Oszmán Birodalom monetáris rendszere fejletlen volt, mely Nyugat-, de még Közép-Európától is jelentősen elmaradt.

A kötet hatodik fejezete az Oszmán Birodalom közvetítésével Magyarországra került pénzek, többek között olasz (*velencei dukát/zecchino*), francia (*ötös garas/cinq sous/timon*), török (*akcse/oszpóra, török dukát/sultani, beşlik*), németalföldi (*oroszlanos tallér*) veretek forgalmát és árfolyamát mutatja be. A szerző kilenc alfejezetben ismerteti

részletekbe menően a szóban forgó érmék történeti hátterét, eredetét, majd a különböző éremleletek segítségével, továbbá a hagyatéki leltárakban, összeírásokban, adó- és számadáskönyvekben, tanúvallomásokban stb. fennmaradt adatok alapján konkrét példákkal igazolja azok jelenlétét és forgalmát a hódoltsági területeken, az Erdélyi Fejedelemségben és a Magyar Királyságban. A forrásokat megvizsgálva Buza János megállapította, hogy a hadjáratok és a hadsereg ellátásával összefüggő állami felvásárlások, a zsold, illetve a kereskedelmi tevékenység következtében a három országrészbe került török pénzek alárendelt szerepet játszottak a török hódoltsági és a Királyi Magyarország pénzforgalmában. A külföldi ezüst tallérveterek (*francia tallér, oroszlanos tallér*), a *zolota* (nyugat- és közép-európai származású ezüstveterek) Kárpát-medencei sikerei viszont annak voltak köszönhetőek, hogy a Porta sem mennyiségben, sem minőségben nem tudott olyan pénzverési tevékenységet folytatni, mint a többi európai állam. Ezek a sikerek azonban nem bizonyultak tartósak, mivel forgalmuk és jelentőségük fokozatosan csökkent az Oszmán Birodalom hanyatlásával. A tizedik, egyben záró alfejezetben a szerző két olyan érmét (*lepér és orlak*) mutat be, amelyek ugyan megjelentek az alsó-magyarországi és fejedelemségkori forrásokban, pontos azonosításuk azonban további kutatást igényel, akárcsak más, török kori ismeretlen pénznevek is.

A hetedik fejezet a lengyel és lengyel mintára vert pénzek Kárpát-medencei forgalmát részletezi éremleletekre és írott forrásokra egyaránt támaszkodva. A hat alfejezetben bemutatott különböző érmék jelenléte ugyan vitathatatlan a 16–17. századi országrészek pénzforgalmában, mégis a fejedelemségkori Erdélyben hangsúlyosabban voltak jelen. Mérsékelt, önálló váltópénz-emissziójuknak köszönhetően

felértékelődtek a magyar és lengyel veretek, melyek leginkább a mindennapos igények kielégítésére szolgáltak. Ezen az a tény sem változtatott, hogy a 16. század végén Erdélyben is elkezdődött a lengyel mintájú pénzek verése. Az élénk áruforgalomnak köszönhetően a lengyel érmék a felső-magyarországi Kassán keresztül az erdélyi és a hódoltsági területekre is eljutottak, de nem voltak ritkák a román fejedelemségek pénzforgalmában sem.

A szerző felhívja az olvasó figyelmét arra, hogy sem a levéltári források, sem az éremleletek – legyenek azok bármennyire részletesek, illetve megbízhatóak is – nem adnak valós képet a tényleges pénzforgalomról. Ezek elsősorban azt szemléltetik, hogy mely pénznem kapott helyet időszakosan a számadásokban, hagyatéki leltárakban, pénzrendeletekben. Azokról a regionális eltérésekről viszont, amelyek a bizonyos pénznemek különböző árfolyamaiból adódtak, az írott források már pontos adatokkal tudnak szolgálni. Példaként a *polturát* hozza fel, amelynek sem az 1620-as évek végén, sem 1659-ben nem volt egységes árfolyama az Erdélyi Fejedelemségben, a Magyar Királyságban, de még a török hódoltsági területeken sem.

A kötet záró fejezete a Magyar Királyság és a Német-római Birodalom jelentősebb vereteinek hódoltsági forgalmát, pénzértékviszonyait vizsgálja a fentiekben már említett források alapján. A szerző elemzésének középpontjába a magyar aranyforint mellé a tallért, valamint a váltópénzeket helyezi. A magyar aranyforintot illetően kutatásaiból kiderült, hogy a 17. század folyamán a török hódoltsági árfolyamok nem voltak azonosak, ugyanis a hódoltság egyes részeinek a pénzértékviszonyai több esetben is igazodtak a Magyar Királyság és fejedelemségkori Erdély pénzértékeihez. Az árfolyamok és pénzértékviszonyok egységesítése csak

azután valósulhatott meg, miután sikerült a török hadakat az országból kiűzni.

A tallérról szóló alfejezetben a szerző kísérletet tett a hódoltsági tallérforgalom szakaszolására is. Az első, 1610-ig tartó időszak a tallér fokozatos térnyerését, a német-római birodalmi veretek túlsúlyát, valamint az árfolyam lassú, majd fokozatos emelkedését hozta. Az 1620-as évek közepétől induló második szakaszt a gyenge minőségű külföldi tallérok, illetve az ezekkel párhuzamosan forgalomban lévő (jó minőségűnek tartott), magas árszínű tirolai és stájer „gréci” tallérok forgalma jellemezte. A harmadik periódust az 1660-as évek közepétől jelentkező tallérhiány, illetve az abból eredő, főleg hódoltsági, de ott sem egységes árfolyam-emelkedések jellemezték.

A váltópénzek forgalmát taglaló alfejezetben a szerző felhívja a figyelmet arra, hogy bár az éremleletekből megállapítható a váltópénzek eredete, a hódoltsági számadáskönyvek azonban több évtizedig nem tesznek róluik említést. Ez nem sokat változott a hódoltság végére sem, mivel sokkal több krajcárértékű veret meg úgynevezett *polturapénz* volt forgalomban, mint amit a számadáskönyvek név szerint tartalmaztak.

A *Kitekintés* című alfejezetben – miként munkája folyamán többször – a szerző fontosnak tartotta, hogy a jövőbeni kutatásokról is bővebben szóljon. Véleménye szerint a kötetben bemutatott eredményeket csak akkor lehet megfelelő módon értékelni, ha az egyes országrészek és a közép-kelet-európai államok közötti pénzforgalom és pénzértékviszonyok összehasonlításra kerülnek.

A kötetet függelék zárja, amely Huszár Lajos, Štefan Kazimir, Rudolf Geyer árfolyamtáblázatait, irodalom- és rövidítésjegyzéket, személy- és helynévmutatót, valamint egy 16 oldalas, színes képmellékletet tartalmaz.

Az erdélyi közönséget főként az erdélyi vonatkozású adatok, részletek, megállapítások, következtetések érdekelhetik, és annak ellenére, hogy erre a területre vonatkozóan is kiemelkedően gazdag a kötet – többek között a szerző vagy Huszár Lajos kutatásainak köszönhetően –, a lapokat forgatva mégis hiányérzete támadhat az olvasónak. Ezzel maga a szerző is tisztában van, a függelék utolsó mondatában ugyanis a következőképp fogalmaz: „Mind az árfolyamok vizsgálata, mind a népi pénzneveink feltárása terén bőven vannak még és lesznek is feladataink, úgy tűnik, különösen áll ez az Erdélyi Fejedelemség, illetve a török uralom alatti országrész pénztörténetére.” (294. o.)

Buza János mélyfúrásszerű műve megkerülhetetlen gazdaság- és pénztörténeti munka nem csupán a szakmabeliek és a kora újkor kutatói, hanem a numizmatika iránt érdeklődő muzeológusok, gyűjteménykezelők számára is. Szerzője széles körű forrásanyaggal dolgozott, a letisztult kiállítású könyv szakmai szempontból kifejezetten gazdagon dokumentált és adatolt, a szöveg közti táblázatok érthetőbbé, átláthatóbbá teszik a mondanivalót, a színes képmelléklet pedig a könyvben is tárgyalt érmék vizuális megismerését, részletes vizsgálatát teszi lehetővé.

KELEMEN KÁLMÁN-LÓRÁNT